

КНИЖЕВНИ И ЕПИГРАФСКИ СВЕДОШТВА ЗА РАНОХРИСТИЈАНСКА ХЕРАКЛЕА

Античкиот град Хераклеја Линкестис се наоѓа во непосредна близина на Битола, од неговата јужна страна. Сместен во плодната рамнина, северно заштитен од Баба планина и рекичката Сива вода од јужната страна, низ неа поминувал најпознатиот пат на класичната епоха Виа Егнатија, врската на Јадранското со Егејското крајбрежје.

Настанокот на овој најзначаен град во античка Македонија се врзува за името на Филип II Македонски, во средината на IV век.п.н.е.

По завршувањето на римско - македонските војни судбината на Македонија е одразена во римското мото што успешно беше применувано пред и потоа „divide et impera“. Римјаните ја делат Македонија на четири мериди. Хераклеа е во 4 мериди.

Во римско - царскиот период Хераклеа е мирно гратче на Виа Егнатија, свртено кон својата метаморфоза за спојување на старите изворни институции со западните римски правила на организација на државата.

Како град со повеќевековна градска традиција ги има неопходните градби што му даваат такво обележје: Терми, Порттик-судница кому софистициран изглед му даваат стиховите на Хесиод изведени од делото „Дела и дни“, а посветени на богот Зевс и Првадата и маркантниот театар, се бројни показатели дека на ова тло со векови животот имал висококултурна димензија.

Најславниот период од своето постоење Хераклеа го доживува во времето на утврдувањето на христијанството како државна религија, кога градот станува седиште на епископија. За тоа најдобро сведочи поменот на епископите за нивно учество на црковните Собори.

Градот добива физиономија на типичен христијански град со сите карактеристични објекти. Живи сведоци се ансамблот на неповторливо убавите архитектонски градби; Мала базилика, Голема базилика, Епископска резиденција со бројните мозаици и Градска чешма подигната по повод 35 години од владеењето на енергичниот император Јустинијан.

Епископите од Хераклеја, од IV-VI в.н.е. се споменуваат не само на помесните, туку и на вселенските собори, дури и напати како заменици на солунскиот епископ што укажува на значајноста на Хераклејската епископија и активноста на Хераклејските епископи¹.

Првите пишани сведоштва за христијанството на нашево подрачје почнуваат со Никејскиот концил во 325 година. Од околу тристотте епископи собрани во Никеја познати се имињата на најмалку тројца од македонското подрачје и тоа Александар од Солун, Дакус од Скупи и Будиос од Стоби. Не е познато дали на овој собор што расправал за аријансаката ерес учествувал епископ од Хераклеа затоа што во тој период за жал поради расцепот на христијанскиот свет и вистинските борби меѓу аријанците и католиците, во изворите се спомнуваат само имиња на епископите, а не местата од каде што доаѓаат.

Затоа пак веќе во 343 година на Соборот одржан во Сердика, со сигурност се знае дека меѓу редицата епископи од Македонија учествувал и епископот Евагриј од Хераклеа. Поголема улога македонските епископи и тоа посебно Хераклејските како сојузници на папата имале на третиот Вселенски собор во Ефес во 431 година.

Името на епископот Квинтилиј се среќава на следниот Вселенски Собор одржан во Ефес во 449. година. Епископијата Хераклеа мора да била со големо значење штом нејзиниот епископ го застапувал очигледно отсутниот солунски епископ Анастасиј.

Уште поголема била улогата на хераклејскиот епископ на четвртиот Вселенски собор во Халкедон во 451. година на кој се расправало за прашањето на монофизитизмот. Меѓу осумте учесници од Македонија како најугледен се спомнува повторно името на Квинтилиј, кој настапувал во иста улога како и на црковниот собор во Ефес во 449. година, во замена за солунскиот епископ Анастасиј.

И повторно епископот од Хераклеја се споменува неколку пати на црковниот собор во Цариград во 553. година и тоа како посредник меѓу соборот и папата. Епископот по име Бенигнус во работата на соборот го заменува отсутниот солунски епископ Илија.

Сето ова само потврдува дека епископското седиште Хераклеја имало посебно значење и позиција во Македонија.

Одговорни за земскиот и духовниот живот на луѓето, имиња на епископи од Хераклеа се сретнуваат на документи од сакрален, но и на документи од световен карактер. Така Хераклејскиот епископ, за време на наездата на Остроготите во V век некое време им помага на населението на Хераклеа да ги преживее нападите на жестокиот Теодорих и всушност има клучна улога во неизвесните мигови за градот.

Описот на Малх е ваков: „...И откако прати, дојде во Хераклеа во Македонија. А архиерејот (епископот) во тој град нему (на Теодорик) и на

¹ A. Gjorgievska, *The early christianity at Heraclea Luncestis*, Acta Congressus internationalis XIV Archaeologiae christianae, Citta del vaticano Pontificio instituto di archaeologia christiana, Vien 2006,873-882

Сл. 1. Градска чесма

Fig. 1. City fountain

војската им испрати многубројни и разновидни дарови. Та така Теодорих ја остави сета земја неограбена и со ништо на жителите таму не им наштети, туку милостиво ги остави луѓето да живеат...“²

Според раскажувањето на Малх, единствено лице што прави нешто за градот е епископот, не се спомнуваат никакви други личности од управата на градот. Понатаму Малх продолжува: „...Бидејќи умре сестра му (на Теодорих) и ја закопа, ова им го кажа кога се сретна кај Сидимунд, на Хераклејците што избегаа од градот и се упатија кон цврсто созидааната тврдина: дека бара да му се испрати големо количество жито и вино за да има војската кога ќе оди по пат. Тие пак му одговорија дека ништо не можат да им дадат...па велеа дека и тоа што малку го имале беше им се потрошило во деновите кога беа во тврдината. Тој многу се разгневи и го запали најголемиот дел од градот, ги уби мажите (го опусте градот од мажи) и тргна попреку. Ја поведе војската по тешкопроодниот и тесен пат кон така виканиот Нов Епир, по пат пустошеше и протеруваше“.

Освен овие книжевни информации за ранохристијанска Хераклеа има и епиграфски потврди³. Уште двајца епископи се додаваат кон хераклејските. Епископ Јован од натписот на Фонтаната и епископот Јован (Пахомиј) на капителот. (сл.1)

На челната страна на фонтаната пишува:

² Превод на Д-р Весна Калпаковска

³ В. Калпаковска, А. Ѓорѓиевска, *Животот во Хераклеа Линкестис преку епиграфските споменици*, Битола, 2003

Сл. 2. Капител са монограмом
Fig. 2. Capitol with a monogram

Сл. 3. Надгробни споменик презвитера
Fig. 3. Gravestone of a presbyter

„Во 35 година од владеењето на најпобожниот господар наш Флавиј Јустинијан и во времето на сесветиот и себлажениот епископ Јован направена е фонтана на градот во месец септември, десетти ден, десетти индиктион“⁴

Најверојатно името на истиот епископ Јован (Пахомиј) е запишано и во монограмот на еден капител⁵. (сл.2)

Името на презвитерот Епифаниј (Теофан) исто така ни е познато од епиграфски споменик. Натписот гласи:

„Истоимен на Богојавлението Христово Епифаниј (Теофан) презвитерот ... прими уште на земја почесен венец, па се пресели од овој живот со сите да го очекува Воскресението“⁶. (сл.3)

Станува збор за надгробен споменик. Личното име не му е наведено, останува тоа да се препознае според почетокот на натписот. Двете имиња што ги наведуваме се можните варијанти како би можело да биде неговото име⁶.

Бројот на епиграфски споменици од ранохристијанскиот период е мошне оскуден. Се она што не е запишано врз камен мошне сликовито е претставено во ранохристијанските мозаици.

Нема сомнение дека хераклејските мозаици-вистински ремек дела покажуваат големо мајсторство, познавање на сржта на христијанската вера и практикување на животот според неа. Од претставите на овие мозаици добиваме претстава за символите на христијанството, дури и алузии за блаженството од маченичката смрт за верата.

Единствениот христијански натпис на мозаик од Хераклеја е натписот во Големата базилика што го носи името на доместикот Виника и мотивот поради кој виника го прави мозаикот. „Доместикот Виника го изработи заради своите прегрешенија.“⁷(сл.4)

Натписките на мозаиците не се невообичаена појава, Меѓутоа како да се наметнува прашањето зошто натписот е на латински јазик кога

⁴ Т. Јанакиевски, *Heraclea Lyncestis- Фонтана*, Старохристијанска археологија на Македонија, Скопје 2003, 191-206

⁵ И. Николаевиќ- Стојковиќ, *Рановизантиска декоративна пластика у Македонији, Србији и Црној Гори*, Београд 1957, 41

⁶ В. Калпаковска, А. Ѓорѓиевска, *Два необјавени натписи од Хераклеа Линкестис*, Прилози, ХЛ, ДНУ, Битола, 2001, 127

⁷ Г. Томашевиќ-Цветковиќ, *Рановизантиски подни мозаици*, Београд 1978

е познато дека во доцниот антички и ранохристијанскиот период преовладува претежно грчкиот јазик. Едно од можните размислувања е дека „Според каноните донесени на овој собор (во Сердика во 347.г.) архиепископите на Илирик биле римски викарни архиепископи, иако од 379. г. територијално му припаѓале на Источното римско царство, така што солунскиот архиепископ бил викарен на римската столица за двете источноилирски диоцези. Но од времето на царот Теодосиј македонските епископи се изборија за стапување под јурисдикција на Патријаршијата во Константинопол“. Овој цитат од Д-р Михајловски е внесен за да се напомене дека таквата припадност на архиепископите можеби имала некое влијание врз јазикот на кој е напишан текстот од мозаикот⁸.

Покрај ова, двајца од за нас познатите имиња на хераклејските епископи имаат латински имиња Quintilius (449. г на соборот во Ефес) и Бенигнус (на соборот во Константинопол). Обата спомнати епископи ги претставувале на соборите солунските архиепископи. Епископот Бенигно го заземал седмото место меѓу членовите на Соборот што се објаснува без сомнение со неговата личност, а можеби и со неговото латинско потекло.

Според содржината на споменатиот натпис пораката е сосема во духот на христијанската црковна традиција. Пораката што ја носи содржи емотивен тон како и другите натписи на мозаици, (Заради завет го изработија тие чии имиња ги знае Бог).

На надгробниот споменик на Бененат, или Вененат, пишува: „Овде лежи Вененатос (кој беше) комес и дукинариј, беше маж богобојазлив, народен поротник, помошник на вдовиците, хранител на сираци, спас на сиромаси, закрилник на бездомните; Него прими го Христе, нека пребива меѓу твоите светии. Се упокои во месец септември 6, индиктион. (сл.5)

И на надгробниот споменик на војникот Спуркиј се спомнува што бил тој во неговиот земски живот.

Сл. 4. Велика базилика, наос, детаљ мозајка

Fig. 4. Great basilica, the naos, a detail of the mosaic

Сл. 5. Војнички надгробни споменик

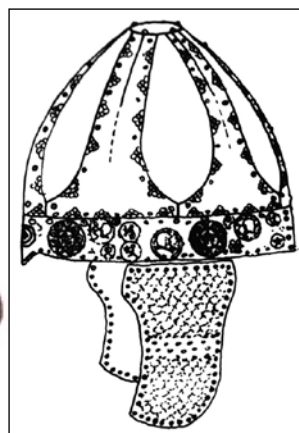
Fig. 5. Military tombstone

⁸ Р. Михајловски, *Преглед на христијанската историја на Пелагонија и архоепископите Хаереклејско - пелагонски*, Зборник на трудови на ДНУ-Битола (I), XXXIII, Битола 1993

Сл. 6. Шлем из 497-526.

Fig. 6. A helmet from the period of 497-526

Сл. 7. Шлем из 497-526, цртеж

Fig. 7. A helmet from the period of 497-526, drawing

„Овде лежи Спуркиј, кој беше војник добро го помина времето одредено за живот (ова е) знак кога премина во оној живот, индиктион 13, месец јули 29, ден четврток Него прими го Христe да почива по молитвите на светите Амин“

Присуството на латинските имиња на надгробните споменици од овој период уште повеќе ги потврдува настаните што се случувале и биле поврзани со солунскиот викаријат во дијецезата Илирик во предметниот период.

Натписите од ранохристијанскиот период ја одразуваат христијанската содржина и симболика на животот, укажуваат на посветување на добри дела (христијански доблести) во животот како подготовка за спасение. (сл.6, 7)

Дури и во случај кога треба да се крене оружје, тоа се прави во името на Христа. Типичен пример е натписот на шлемот на еден воен великодостојник, со спојки со декорација на челната страна⁹. Посебен нагласок во декорацијата има религиозната тематика. Профилактичко религиозната порака на челниот обрач посебно се покажува преку молитвите за божја помош, милосрдие и здравје, коишто упатуваат на литургиски текстови.

Книжевните и епиграфските сведоштва за ранохристијанска Хеарклеја и покрај тоа што се мошне скромни, сепак се доволни да добиеме јасна слика за хераклејските граѓани кои на своите плеки носејќи ја антиката и ги разгоруваа првите кандилца на христијанство.

⁹ Е. Манева, *Шлем со спојки од Хераклеа*, Жива антика, Скопје 1986,

Anica Djordjievska

LITERARY AND EPIGRAPHIC REFERENCES OF THE EARLY-CHRISTIAN
HERACLEA

The ancient town Heraclea Lyncestis near Bitola experienced the most glorious period of its existence at the time of establishing Christianity as a state religion, when this city became the episcopal seat. The bishops of Heraclea in the period of IV-VI century A.D., Evagrius, Quintilius and Benignus, were mentioned not only in local but in the ecumenical councils, as the deputies of the bishop of Thessaloniki.

We have to note that the number of epigraphic monuments from the Early-Christian period is very small. Nevertheless, Early-Christian mosaics very picturesquely presented what had not been written in the stone. The mosaics of Heraclea are undoubtedly real masterpieces, showing great skill, comprehension of the essence of Christianity and knowledge of practical life alongside the religion. Presentations in these mosaics make us acquainted with Christian symbols and give us the image of the beatitude of martyr's death for the faith.

Regarding the contents of the inscription, its message is fully in the spirit of Christian ecclesiastical tradition. The message has an emotional tone, like all the other inscriptions on the mosaics.

The inscription on the tombstone of Benenat or Venenat reminds us of what he used to be like in this world's life. The presence of Latin names on the tombstones from this period confirms the historical events connected with the Thessaloniki vicary within the Diocese of Illyricum.

Modest as they are, the literary and epigraphic references of the Early-Christian Heraclea are sufficient for grasping a clear picture about the inhabitants of Heraclea who, while carrying Antiquity on their backs, flared up the first icon lamps of Christianity.